

'Geamuseerd sloegen de mensen gade hoe ik  
langzaam van een debatemachine  
veranderde in iets dat vagelijk leek op een  
mens.'

## Nog één minuutje, mijnheer de beul ... het onreducerebare

*Chris Bremmers*

Dank u wel voor de uitnodiging, al weet ik niet precies wie ik mag bedanken. Mijn voordrachtje, mijnheer de voorzitter, dames en heren, heeft een motto, een titel en een ondertitel en is alleen al daarom een volwaardige voordracht, mits ik er ook nog in slaag de twintig minuten vol te maken.

Mijn *motto* is ontleend aan de autobiografie van Paul Feyerabend. Daarin is sprake van een transformatie van een mechanisch bestaan, naar een bijna menselijk bestaan. De vraag is of iemand met een bijna menselijk bestaan terug de grot in kan zonder te worden geëxecuteerd of gelyncht. Het motto verwijst ook meteen naar deze avond – de viering van een ‘Feierabend’ dankzij en met Wouter Oudemans in de speling van het Hoger Economisch en Administratief Onderzoek en Onderwijs.

De *titel* van mijn voordrachtje komt uit het werk van Dostojewski (ik weet niet precies waar), waar een veroordeelde vraagt om een ogenblik uitstel van executie en genoeg zegt te hebben aan het ene plekje waarop ie zich bevindt. Wat betekent dat minuutje? Is het een minuutje van niks? Van een blinde wil om te overleven? Of wijst het op nog iets meer en anders? Misschien op zoiets als ‘er is ...’ en ‘ik ben er’ en wel zo dat ‘er is ...’ (vrij naar Lucebert).

Mijn *ondertitel* ‘het onreducerbare’ weet niet precies wat ik bedoel maar spreekt een vermoeden uit dat ‘er is ...’ de aanduiding is van iets onreducerbaars dat misschien een sleutelrol speelt zowel in de reductie, als in de articulatie daarvan alsook in daar waar de einder ervan blijkt *binnen* de wereld.

Alleen al de titel van het boek ‘echte filosofie’ bracht mij tot een zekere inkeer, een soort van existentiële en intellectueel gewetensonderzoek. Een mooie titel hoor, eentje die me in combinatie met de inhoudsopgave en de auteursnaam alleen al tot aanschaf bewoog. Wie een boek onder zo een titel uitbrengt moet inderdaad ooit ‘van de pot zijn gerukt’ om met de auteur te spreken en om er nooit weer op terug te zakken. Vreemd gegaan ondanks zichzelf en vreemd gebleven, om met een andere curieuze auteur uit het Nederlandse te spreken. Niet de gebruikelijke vivisectie van een of andere filosoof, geen anatomische pathologie of pathologische anatomie van de filosofie. Afijn: een eerste lezing bracht me tot een soort gewetensonderzoek naar mijn filosofische ‘carrière’. Geen loopbaan die ik eigenlijk nooit heb gehad of die ik ooit structureel ben vergeten te gaan hebben. Ook geen racebaan, maar meer een soort van wandelroute. En daarop diende zich weer eens de vraag aan of ik wel genoegzaam ‘van de pot gerukt’ was en waar ik dan wel was en waartoe dan? Een vraag die me terugbracht naar het begin, het voorlopige einde en het midden van mijn wandelroute.

Ik zal daarom anekdotisch beginnen, en daarbij wat herinneringen ophalen aan al heel lang verleden contacten met de auteur. Maar die anekdotiek heeft wel een zakelijke strekking. Daarna wil ik aanknopen bij het slot van ‘Echte filosofie’. En in het verlengde daarvan en tenslotte opnieuw de vraag stellen naar de betekenis van dat ‘minuutje’.

Tot een inkeer gebracht – ik sprak al van een soort gewetensonderzoek – in een monoloog met mijzelf, of misschien zelfs van een ziel met zichzelf, die me meteen terugbracht tot mijn vroegere contact met de auteur. Want ik schreef ooit een scriptie over ‘het geweten’ bij Heidegger die bijna tot een aio-schap in Leiden leidde en allengs tot een promotie, maar dan in Nijmegen. Bij welke gelegenheid Wouter Oudemans als laatste de nogal pertinente en impertinente vraag stelde of ik mijn eigen gewetenskwestie niet importeerde in het werk van Heidegger. Ik heb die vraag wel beantwoord, anders had ik geen diploma filosofie gekregen dat ik nooit heb uitgekapt, maar

ik heb nog steeds geen antwoord op die vraag. Wat ik importeerde in Heidegger bracht in ieder geval voldoende export uit Heidegger op gang om Oudemans tot een leatuur en een excursie naar Nijmegen te bewegen. Ik neem even aan dat hij toentertijd niet reeds was gereduceerd tot functionaris van het academische bestel.

Het begin dan, op de middelbare school in de Nederlandse les, meer precies bij twee lessen, die me ooit tot een studie filosofie brachten. In de eerste les moesten we discussiëren over de vraag ‘Is toneel werkelijkheid?’. De groep discussianten waarbij ik werd ingedeeld, werd geobserveerd door een groep beoordelaars. Ik heb in de discussie die op gang kwam maar één interventie gemaakt omdat ik maar niet kon inhaken. Een interventie die hierop neerkwam: dat het beter zou zijn de vraag anders te stellen, namelijk ‘Welke werkelijkheid ‘toneel’ eigenlijk inhield ten opzichte van het soort van werkelijkheid die wij het gewone leven noemen?’. Bij de beoordeling kwam ik er dankzij een klasgenoot goed van af, maar de leraar was het er niet mee eens: ik had eigenlijk niet meegedaan met de discussie en maar één vraag gesteld en dat was toch wel erg weinig om dat goed te vinden, misschien zelfs te weinig om het voldoende te vinden.

Tweede les. Ditmaal moesten we vragen beantwoorden bij een tekst uit een boek getiteld ‘Met andere woorden’. De tekst kwam uit ‘Fenomenologie van de taal’ van een zekere Kwant en ging over de werkelijkheid van taal, waar die eigenlijk ‘was’ - in woordenboeken of in gesprekken etcetera – en hoe die eigenlijk bestond. Vragen keurig gemaakt, maar er enkele aan toegevoegd – aan het adres van de docent - omdat ze me niet erg leken te beantwoorden aan wat die tekst wilde zeggen. Keer daarop: proefwerk terug met de verzuchting van de leraar dat het resultaat wel zeer teleurstellend was en dat ie toch had gehoopt dat we een beetje zouden kunnen denken. Met lichte verbazing vernam ik dat mijn proefwerk toch goed was beoordeeld, maar ook met een zekere teleurstelling dat mijn vragen niet waren beantwoord. Na afloop van de les wendde ik me met diezelfde vragen opnieuw tot de leraar, die er opnieuw niet op in wilde gaan omdat ze niet thuishoorden in een Nederlandse les.

Dus schafte ik mijzelf dat boekje ‘Fenomenologie van de taal’ aan, met de idee dat het zelf misschien een antwoord zou geven op mijn vragen. Ik heb daar eigenlijk niet meer echt naar

gezocht, want ik las een bladzijde of wat en er viel een beslissing. Wat hier wordt gedaan en geschreven dat is nu ongeveer precies wat ik ook wil doen. Geen les meer gevolgd, staatsexamen gedaan en filosofie gaan studeren. Waar ik natuurlijk rap moest constateren dat die vragen van mij daar niet of nauwelijks aan de orde waren.

Nauwelijks toch wel. In precies drie teksten: Wittgensteins 'Philosophische Untersuchungen', Heideggers 'Vom Wesen der Wahrheit' (toch doorgedrongen ondanks de minachting en mishandeling door de docent) en Levinas' 'La Philosophie et l'idée de l'Infini'. De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat we van de laatste tekst als eerstejaars-studenten precies zoveel verstonden dat we niet meer dan één onze lectuur storende maar toch niet van de pot rukkende fout in de Nederlandse vertaling konden traceren.

Ik meen mij te herinneren uit een van de gesprekken destijds tussen Wouter Oudemans, Gerard Visser, Otto Duintjer en mij waarin de zin viel: 'eenmaal 'Sein und Zeit' gelezen en je kunt nooit meer terug'. Dat klopt als een zwerende vinger en sluit als een bus, maar je kunt niet helemaal meegaan en je moet juist verder op de punten waar je blijft steken. Naast mijn lectuur van 'Sein und Zeit', woord voor woord en zin voor zin las en vertaalde ik destijds, woord voor woord en zin voor zin, 'Totalité et Infini' van Levinas, een tegenboek dat zijn boekje èn dat van Heidegger te buiten gaat. Levinas neemt heel 'Sein und Zeit' als totaliteit en betreft dat op een 'buiten' (exterioriteit) door binnen die totaliteit van iets anders, meer precies: de relatie met iemand anders, uit te gaan. Ik denk niet dat het koppeltje 'zijn en tijd' bij Heidegger een totaliteit vormt en dat hij juist probeert daarin eveneens iets onttotaliseerbaars aan te wijzen, maar dat hij daarin in zijn boek 'Sein und Zeit' niet slaagt, maar dat boek is dan ook een onaf boek. Ik denk niet dat de relatie met een ander als ethische relatie beslissend kan zijn voor zoiets als de openbaarheid van dat wat is. Hoe dan ook: sindsdien is mijn poging te filosoferen bepaald door de controverse tussen beide, maar ook door de poging om aan die controverse, juist als controverse, te ontkomen en nader terzake te komen tot datgene wat daarin speelt en er niet door wordt vertolkt.

Misschien betrof mijn aanvankelijke belangstelling een onderscheid – dat tussen het gewone leven en het theater, de mythe, de verdichting – waardoor pas iets klaarblijkelijk wordt aan leven

en leefwereld. Allemaal instanties van taal, waardoor pas contact met iets *als* iets mogelijk is, waardoor het aan de dag treedt, deelbaar en mededeelbaar is en waardoor dus ook pas contact met iemand anders mogelijk is. Het wonder van het woord? Misschien ‘het wonder van de emergentie?’

Het doet me in ieder geval denken aan het slot van het boek onder het kopje ‘transcendentie en het zelfde’. Dit slot van ‘echte filosofie’ verwijst kennelijk terug naar haar begin, zowel historisch als zakelijk, dat wil zeggen naar Plato en diens ‘mythe van de grot’ en daarmee naar de overgang van een prefilosofische naar een filosofische interesse door een omwenteling. Die tegelijk een inkeer is tot zichzelf en een uitkeer uit zichzelf. Die een beweging in gang brengt en een waarnaartoe, een einde, een einder, misschien een uit-einde. Plato spreekt van datgene ‘waar elke ziel uiteindelijk op uit is’.

Het gaat tenslotte om een gelijkenis – die van de grot - die niet alleen overbekend is, maar die ook zelf het overbekende betreft. In een tweeledige zin. In de eerste plaats als datgene dat zo vertrouwd en bekend is, dat we erin bevangen zijn. Misschien mogen we dat het zelfde noemen. In de tweede plaats als datgene dat het bekende overtreft of ‘transcendeert’ waardoor enerzijds het bekende zelf pas duidelijk wordt en anderzijds iets onbekends van zich blijk geeft binnen het bekende. De gelijkenis verwijst zo zakelijk terug naar het begin van de filosofie, maar daarmee ook vooruit [ik citeer:] ‘Plato’s gelijkenis biedt een aanwijzing hoe er nu gedacht kan worden’.

Maar eerst mijn kleine exploratie van de gelijkenis, aanknopingspunt bij uitnemendheid voor zowel Heidegger als Levinas. Die beide onvermijdelijk meespreken als ik zelf van de grotgelijkenis kom te spreken. Bij Heidegger vanwege de verandering in het wezen van de waarheid die erin aan het werk is – van onverborgenheid naar adekwatie - en die beslissend is voor de filosofie als meta-fysica, waardoor eerst en vooral aan de speling in de on-verborgenheid wordt voorbijgegaan. Bij Levinas omdat hij een ander ‘on gezegde’ uit de gelijkenis ter sprake brengt: de geketenden *worden* namelijk losgemaakt. De bevrijder is niet in de eerste plaats Sokrates, want die is zelf aangewezen op iets anders. Sokrates zelf *kan niet anders* dan steeds weer vragen opwerpen die verontrusten, omdat hij eerst en vooral zelf verontrust is, vanwege iets

demonisch, een tussenwezen tussen een mens, hijzelf inclusief en iets anders, misschien het goddelijke. De geketenden wenden zich niet uit zichzelf om, in een soort van eigenwillige reflexieve act. De omwending gebeurt onder dwang. De dwang van nu eenmaal willens nillens te *worden* aangesproken en waaraan iemand zich niet kan onttrekken zonder daaraan *al te hebben beantwoord*, vóór de mogelijkheid van weigering of instemming. Een verontrusting vanwege een onophefbare inadequatie.

Kijken in het licht doet pijn, daarom moet men gedwongen worden. Maar kijken in het licht is hier omkijken naar het kunstlicht van het vuur dat men zelf heeft aangelegd (of moeten we zeggen: dat men van de goden heeft geroofd?), dat warmte en bescherming biedt en zicht geeft op datgene waarmee men zoal gepreoccupeerd is en wat men zoal met zich omdraagt. Is dat het pijnlijke – alles te zien in een eigen gemaakt en eigensoortig, comfortabel kunstlicht dat zicht biedt op wat in het schijnsel en de lichtkring daarvan nu eenmaal verschijnt: allerlei maaksels, wat men zoal zelf maakt van wat we ‘werkelijkheid’ noemen. Dat kan toch alleen maar pijnlijk zijn als er tenminste een vermoeden is van een ander licht dat uit zichzelf opspeelt en dat niet aflat te verontrusten omdat het opspeelt en voorzover zich daardoor nog iets meer en anders aankondigt dan eigen maaksels in zelf ontstoken kunstlicht.

Filosofie als meta-fysica beoogt een beweging uit te voeren over het fysische heen naar het boven-fysische door een omwending van de menselijke natuur van een menselijke manier van leven naar een bovenmenselijke. Als dit, volgens Heidegger en indien ik hem goed begrijp, betekent het zijnde – dat wat in eerste instantie is – te overstijgen naar een ander zijnde, namelijk naar de idee van dat zijnde, naar *wat* het is en waarnaar het zich vormt *als* wat het *eigenlijk* is: het maatgevende, dan blijft uit die manoeuvre iets weg en dan resteert iets. Het restant is de werkelijke gedachte en de gedachte werkelijkheid. Wat wegblijft is het ‘is’ en dat is zelf niet opnieuw iets werkelijks en ook niet de natuurlijke of de ideële en ideale werkelijkheid. Het ‘er te zijn’ van dat wat is, is niet zelf weer een ‘dat wat is’. En daar komt de kwestie van ‘de zin van zijn’ op gang: *zegt* dat ons iets ‘er is’? En als het niets is van al dat wat is, dan kan niet worden gevraagd ‘wat’ het ons zegt. ‘Wat’ kan het zeggen, als het niet ‘iets’ kan zeggen? Als het niets zegt, dan *is* alleen maar dat wat *is*, maar dan zonder dat ‘is’ hier ook maar iets zegt. Dan zegt het niets anders dan de pure positiviteit of datheid van dat wat is, die nietszeggend is. Een

transcendentie die voorbij gaat aan het 'is', verloopt zo via de nietszeggenheid van 'is' en loopt zo uit op de nietszeggenheid van *dat wat is*. De meta-fysica gaat uit van het fysische en komt er weer bij uit in de gestalte van de mathematisch-mechanische wereld. Van het ene nietszeggende naar het andere nietszeggende. Van het ene slot naar het andere. Het verschil berust in onverschilligheid.

Is er een andere manier, die niet van het ene zijnde naar het andere gaat en daarmee voorbijgaat aan het is, gesteld dat 'is' niet weer iets werkelijks is, gesteld dat het 'iets' te zeggen zou hebben en gesteld, *eerst en vooral* dat 'is' zich überhaupt *eens ergens* kan melden? Misschien als bedacht wordt dat 'is' niets zegt zonder eerst te zeggen 'er is', 'er' dat wil zeggen: 'eerst eens ergens' waar zinnig sprake kan zijn van een 'is' dat mij iets te zeggen kan hebben, dat wil zeggen: mij tenminste aanbelangt als het iets te zeggen heeft? Als ik het goed begrijp is dat 'er' (het 'y' van het 'il y a') een speling in het louter werkelijke, in de pure positiviteit. Een speling is een leegte, waardoor een mechaniek kan bewegen, die zelf niets mechanisch is. In een machine of machinerie werkt zogezegd alles voortdurend door op alles: een en al werkzaamheid. Maar juist door dat 'een en al' verschijnt ze niet. De werking komt pas aan het licht door iets anders in de machinerie waardoor die tegelijk kan draaien, maar juist door als draaiend te verschijnen ook wordt ontregeld.

### *Besluit*

Van hier uit wil ik terugkeren naar de uitleg van de mythe van de grot in 'Echte filosofie'. Plato's transcendentie is een uitgaan en overheengaan. Over de positiviteit heen naar de idealiteit en uit de hele orde van de positiviteit naar de ideële orde, op geleide van de idee van de idealiteit, het 'juk dat zijn en denken verbindt' en de technowereld mogelijk maakt die is afgerond en die geen buiten kent. Het is merkwaardig dat waar de uitleg aan deze leidende idee raakt ('baas boven baas'), die idee niet wordt benoemd. Ze heet bij Plato *agath'on*. (Ik vermoed dat die helemaal geen idee is; misschien is de opvatting van *agath'on* als idee precies de miskennis ervan die de technowereld als totaliteit instelt.) Als 'hoogste' die de werkelijkheid zelf (positiviteit) en als zulke (identiteit) in het geheel (totaliteit) en als geheel (integriteit) mogelijk maakt, is ze het meest achtenswaardige.

Dat meest achtenswaardige lijkt nu zelf wel te worden genoemd, namelijk helemaal aan het slot van 'Echte filosofie' waar de slotvraag gesteld wordt naar het 'echt' filosofische: 'Deze taal, de ongenaakbare, in mijn schrijven eerbiedigen – er geen vereniging mee zoeken.' (p. 285)

Kortom: waar het meest achtenswaardige omtrent de werkelijkheid (*agath'on*) wordt opgevat als het juk dat zijn en denken verbindt, wordt het in 'echte filosofie' juist verzwegen als het meest achtenswaardige. Waar een ander verband tussen denken en zijn wordt gesuggereerd, dat ze juist niet verbindt, namelijk de taal, is juist wel sprake van, laat ik zeggen een axiologische moment, namelijk: 'eerbiedigen'.

Wat speelt er in deze speling en wat speelt erin op, waarin het *agath'on* wordt verschoven van dat wat zijn en denken verbindt, naar de 'ongenaakbare' taal? Maakt het 'juk' van de idealiteit tegen haar eigen zin in misschien juist onmogelijk, wat door de non-idealiteit van de taal mogelijk wordt gemaakt? Verschuift daarmee de onverschilligheid misschien naar een eerste 'niet-onverschilligheid' (ik gebruik daarvoor het verlegenheidswoord 'interesse')? Gaat het hier om een waarheidsinteresse en misschien een ander waarheids*ethos* (als echte filosofie niet alleen in een *pathos* en een *logos* bestaat)?



Is de speling misschien de speling van de taal? Belangt die taal mij en - in ieder geval - al zo aan, dat ik, alvorens iets te kunnen vragen of zeggen, zij er al om vraagt te worden in acht genomen, niet omwille van mij, maar om haar zelfs wille (vgl. blz. 284)? In 'acht nemen', zou dat betekenen: er op ingaan maar op afstand blijven, welkom heten maar ook afscheid nemen?

Is die taal alleen maar on-menselijk of juist iets tussen menselijk en onmenselijk in – iets demonisch -, wat ze op elkaar betreft: wat een mensenleven, in zijn betrekkelijkheid tot een onmenselijke werkelijkheid juist intact laat en contact mogelijk maakt met het onmenselijke?

Is het misschien de taal – die taal – die de speling openhoudt, vandaaruit de technowereld aan haar eigen (kunst)licht kan brengen maar daarmee ook zand in de speling van de raderen van de mathematisch-mechanische werkelijkheid strooit?

Wordt in de mythe van de grot misschien niet alleen voorbijgegaan aan het 'is' in 'er is', maar ook aan het 'er'. Alles is er in de mythe: de zon en het agath'on, het oog en het geestesoog, het vuur en het licht, het waarneembare en het denkbare .... Maar waar is de/het ogenblik, waar is de dag en het aanbreken van de dag en het aan de dag treden ... Verwijst dat 'er' misschien juist naar de speling, naar dat ene minuutje, naar een vrijplaats in de werkelijkheid van de technowereld die daarbinnen eerst en vooral in acht moet worden genomen en misschien ook naar onze 'Feierabend'?

Toegift: uit Pindaros' 8e Pythische ode, citeert Wouter Oudemans de halve waarheid. Ik heb daar alle begrip voor. Maar voor de – onmogelijke - volledigheid geef ik ook even de andere halve waarheid:

'Efemereren. Wat is iemand? Wat is iemand niet? Een mens: droom  
van een schaduw. / Maar komt godgegeven glans over  
de mens een stralend licht valt en een hele tijd van bestaan

Inmiddels en alvorens u mij vragen gaat stellen of zelfs antwoorden gaat vragen op mijn vragen, wil ik eerst graag iets aan u vragen:

nog één minuutje mijnheer de beul.